

Goudologie II

Coornhert en de Goudse Vrijheid

*Portret van Dirck Volckertszoon Coornhert (1522-1590),
In 2021 geschilderd door de Goudse fijnschilder Ruud Verkerk.*

Ter gelegenheid van de 500ste geboortedag van de humanistische vrijdenker Dirck Volkertszoon Coornhert in 2022 heeft het Historisch Platform in samenwerking met de Historische Vereniging Die Goude het initiatief genomen tot een bijzondere Goudologie-II leergang, geheel gewijd aan deze grote Goudse denker. Net als eerder bij een Goudologie-II-editie over die andere grote Goudse geleerde, Desiderius Erasmus, is gekozen voor vier zaterdagochtenden in een grote zaal van Cinema Gouda. Niet alleen gediplomeerde Goudologen, maar ook andere geïnteresseerden worden dan ook van harte uitgenodigd zich in te schrijven als deelnemer. De bijeenkomsten vinden plaats op de ochtenden van 22 en 29 januari 2022 en 5 en 12 februari 2022 van 10.00 uur tot 12.00 uur.

Coornhert was een zeer veelzijdig mens, die als theoloog, filosoof, toneelschrijver, muzikant, graveur, schermer en nog veel meer hoedanigheden, zijn opvattingen over

kerk, samenleving, medemens, kunsten en nog veel meer aspecten van het leven uitdroeg. Hij kan worden beschouwd als een van de belangrijkste grondleggers van het tijdperk van 'De Goudse Vrijheid. Zijn principiële uitgangspunt van de Vrijheid van Consciëntie (Geweten) vormde bijna een halve eeuw (1572-1618) de basis voor een politiek en geestelijk klimaat, waarin de stad gastvrijheid bood aan personen met de meest uiteenlopende geloofsopvattingen en meningen. Zij mochten hier bijeenkomen, hun boeken laten drukken en opvattingen uitdragen, zonder bang te hoeven zijn voor vervolging of onderdrukking. De basis voor deze bijzondere vorm van tolerantie in Gouda – die uniek was in de Nederlanden - werd in kerkelijk opzicht al door Erasmus gelegd in het begin van de zestiende eeuw, maar kreeg dankzij Coornhert aan het eind van diezelfde eeuw ook een politiek-filosofische vertaling.

Om de grote betekenis van Coornhert tot haar recht te laten komen, zullen vier aspecten van zijn denken en doen in de Goudologie-cursus in het bijzonder toegelicht worden. Daarnaast is er aandacht voor zijn tijdgenoten, zijn vriendenkring en de boekdrukkers die zijn werk in Gouda op de persen hebben gelegd. Aan het eind zal de Goudse burgemeester-historicus Pieter Verhoeve ingaan op de vraag wat Coornhert ons heeft nagelaten; wat is zijn geestelijke erfenis?

De volgende vier thema's vormen de leidraad voor de Goudologie-II-lessen:

1. De (im)perfecte mens

Coornhert heeft nooit een eigen 'leer' willen uitwerken. Toch worden zijn religieuze opvattingen aangeduid met een '-isme': het perfectisme. Hij was de overtuiging toegedaan dat God wil dat alle mensen in dit leven zalig worden. Hij zette zich hiermee af tegen het leerstuk van de erfzonde, zoals dat geleerd werd in de katholieke en protestantse Kerk. Het idee achter de erfzonde is dat de mens, na Adams zondeval in het paradijs, zondig geboren wordt. De mens kan in dit leven niet zonder zonde zijn en mag slechts in het hiernamaals hopen op vergiffenis. Coornhert keert zich tegen deze opvatting. De ware erfzonde is volgens hem 'het aanleren van het slechte'. De mens is volgens Coornhert wel degelijk zelf in staat het goede te leren en zo zalig te worden. Deugd en zonde komen volgens hem voort uit de 'vrije wil'.

In zijn ogen kan de mens in dit leven Gods genade ontvangen door zich naar Hem te richten en Zijn geboden te gehoorzamen. Dat wil zeggen dat de mens God moet eren en anderen behandelen zoals hij zelf wil worden behandeld. Deugdzaam handelen zal door God worden beloond. Elke mens heeft volgens Coornhert dus in principe de mogelijkheid om de staat van perfectie te bereiken. Zonde komt volgens hem voort uit domheid. De oplossing ziet hij dan ook in de 'rede'. Door te begrijpen wordt een mens deugdzaam. Tegenstanders van hem bespotten hem wel eens met de bewering dat Coornhert zelf nagenoeg perfect zou zijn, "op een vingerkootje na".

Vanuit dit mensbeeld schreef Coornhert onder meer de allereerste Nederlandse ethica; *Zedekunst, dat is wellevenskunste*, waarin hij een handreiking biedt voor een deugdzaam leven. Zijn opvatting over de imperfecte mens brengen hem ook tot het schrijven van een geschrift waarin hij zich keert tegen de uitzichtloosheid van het gevangenisbestaan voor 'zondaars'. In *Boeventucht* ontwikkelde hij ideeën hoe gevangenen weer van nut konden worden voor de maatschappij door hen te laten werken.

2. De scheppende mens

Coornhert probeerde zijn ideeën niet alleen in theologische en filosofische geschriften te verspreiden, maar ook op een meer beeldende wijze. Hij was een vaardig graveur en zette zijn etsnaald nadrukkelijk in om zijn opvattingen over zonde en deugdzaamheid, over de imperfecte en de perfecte mens en over tolerantie in gravures voor het voetlicht te brengen. Het resultaat bestond uit – in hedendaagse ogen – tamelijk moralistische prenten, waarop een soort ‘supermensen’ werden afgebeeld: met perfecte lijven en proporties. Op die manier probeerde hij zijn ‘perfectisme’ ook bijna fysiek in beeld te brengen. Hetzelfde deed hij in de diverse toneelstukken die hij schreef; hierin speelden zelfden ‘echte’ mensen de hoofdrol, maar figuren die bepaalde deugden en ondeugden verbeelden. Het zijn moralistische stukken, die zonder eigentijdse bewerking nauwelijks meer te begrijpen zijn voor de moderne mens.

3. De (in)tolerante mens

Coornhert was een onvermoeibaar strijder tegen intolerantie. Hij was principieel van mening dat mensen niet gedwongen konden en mochten worden iets te vinden of te geloven. Vandaar dat hij steeds opnieuw ten strijde trok tegen personen, groepen en instanties die hij ervan verdacht die vrijheid van consciëntie (geweten) met voeten te treden. Zo keerde hij zich als medestander van Willem van Oranje bijvoorbeeld al vroeg tegen het geweld van de geuzen, daagde hij gereformeerden uit vanwege hun onverdraagzaamheid en kerkelijke tucht en viel hij de hoogleraar Justus Lipsius fel aan over diens opvatting dat de overheid ketters zou mogen doden in het belang van de vrede en rust in een land. Coornhert was zo compromisloos in de bestrijding van degelijke opvattingen, dat hij soms intolerant in zijn tolerantie was. Zijn denkbeelden over vrijheid van consciëntie hebben grote invloed gehad op het Goudse stadsbestuur, dat dit begrip van gewetensvrijheid decennialang hanteerde als politieke beginselverklaring.

4. De vluchtende mens

Met zijn opvattingen kwam Coornhert steeds opnieuw in botsing met kerken en overheden. Hij raakte zelfs in gevangenschap in de gevangenpoort in Den Haag. Tot twee keer toe moest hij dan ook vluchten naar het buitenland (Emden, Wezel), omdat hij moest vrezen voor zijn leven. Zelfs toen de jonge Republiek der Verenigde Nederlanden in wat rustiger vaarwater was beland en hij veilig kon terugkeren, werd zijn aanwezigheid niet overal op prijs gesteld. Vaak werd hij gezien als een onruststoker, die de openbare rust en orde in gevaar bracht door bijvoorbeeld in het openbaar het debat te zoeken met zijn tegenstanders. Om die reden werd hij in 1588 de stad Delft uitgezet. Dat was voor Gouda de reden hem van harte uit te nodigen om naar deze stad te komen, omdat hij daar kon schrijven wat hij wilde en kon laten drukken wat hij wilde. Daarmee vonden Coornhert en Gouda elkaar op principiële gronden en werd Gouda niet alleen de plaats waar hij zijn laatste twee levensjaren doorbracht en werd begraven in de Sint-Janskerk, maar ook de stad die het dichtst bij zijn idealen kwam. Coornhert roemde de bijzondere ‘Goudse Vrijheid’. Daarmee is Gouda de Coornhertstad bij uitstek geworden, de stad die alle reden heeft om uitvoerig stil te staan bij zijn 500ste geboortedag in 2022.

Programma Goudologie II: Coornhert en de Goudse Vrijheid

22 januari 2022

1. De tolerante mens en de Goudse Vrijheid (Paul Abels)
2. Vrijdenkers in de Republiek: een kleurrijk pallet (Mirjam van Veen)

29 januari 2022

3. De vluchtende mens (Silke Muylaert)
4. De scheppende mens (Johan Koppenol)

5 februari 2022

5. De vriendenkring van Coornhert (Jaap Gruppelaar)
6. De perfecte en imperfecte mens (Gertjan Glismeijer)

12 februari 2022

7. Boekdrukkers van de Goudse Vrijheid (Paul Abels)
8. De erfenis van Coornhert in Gouda en daarbuiten (Pieter Verhoeve)